

Jerzy Oleszek

Możliwości rozwoju turystyki religijnej w Sudetach Wschodnich

Ekonomiczne Problemy Usług nr 66, 261-270

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JERZY OLESZEK

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

MOŻLIWOŚCI ROZWOJU TURYSTYKI RELIGIJNEJ W SUDETACH WSCHODNICH

Wstęp

W wyniku ustaleń jałtańskich i postanowień Układu Poczdamskiego ludność dotychczas zamieszkująca dzisiejsze tereny północnej i zachodniej części Polski musiała opuścić swoje domostwa. Pozostawiany potencjał obejmowany był przez przybywających osadników. Tomaszewski¹ wskazuje, że na terenie ziemi kłodzkiej zjawiskiem dominującym był brak umiejętności nie tylko gospodarowania, ale w ogóle funkcjonowania w nowych warunkach. Nieznana, a nawet obca była dotychczas ukształtowana kultura regionalna.

W wymiarze materialnym stwierdzono, że uległ (i w dalszym ciągu ulega) zubożeniu charakterystyczny dla regionu styl zasobu budowlanego². Nie jest bowiem wyjątkiem dewastacja, a nawet i zanik substancji budowlanej. Dziś o ciekawych formach byłej zabudowy zaświadczać ruiny czy jeszcze istniejące ściany zewnętrzne. Przyczyną takiego stanu jest albo zaniechanie, a właściwie całkowite lub częściowe porzucenie użytkowania zabudowy, albo też użytkowanie obiektu niezgodne z pierwotnym przeznaczeniem. Uważa się przy tym, że generalnym powodem aktualnej sytuacji był po prostu brak właściwego zadbania.

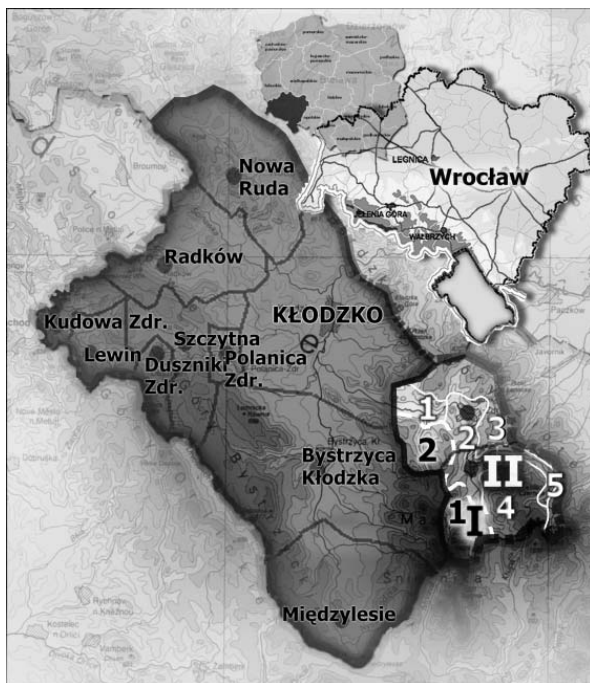
Jeśli zaś chodzi o aspekt niematerialny, to ukształtowane zwyczaje, obyczaje, tradycje, obrzędy czy też kuchnie regionalne zanikły całkowicie. Przestał także

¹ J. Tomaszewski, *Zmiany ludnościowe w osiedlach sudeckich*, Probl. Zagosp. Ziem Górskich PAN, z. 6(19), PWN Warszawa–Kraków 1986, s. 121–127.

² J. Oleszek, *Wiara jako komponent tożsamości miejsca obszarów wiejskich Sudetów Wschodnich*, w: *Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne*, red. Z. Kuriata, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 12, Sosnowiec 2009, s. 67–77.

funkcjonować dialekt kłodzki, tzw. Glätzisch, i to nie tylko w regionie, ale także i na terenie sąsiednich Moraw.

Jedynym i – co ważne – zaznaczającym się w krajobrazie śladem wymiaru duchowego jest zabudowa sakralna. Pobieżna obserwacja sylwety kościołów i bogatego wyposażenia barokowego wewnątrz wskazują, że istniejąca wiara zawarta była w kanonach religii katolickiej. Spostrzeżenie to potwierdzone jest relacją względną między katolikami a protestantami. Pod koniec XIX w. region kłodzki zamieszkiwany był przez więcej niż 4/5 katolików, zaś pozostali to protestanci³. W tym miejscu zwraca się uwagę, że do roku 1742, tj. do zakończenia wojen śląskich, obszar przynależał do katolickiej Monarchii Austro-Węgierskiej, a po zwycięstwie Fryderyka II Wielkiego został przejęty przez Prusy.

I – mezoregion Masyw Śnieżnika (mikroregion I₁ – Masyw Śnieżnika, I₂ – Krowiarki)
 II – mezoregion Góry Złote (mikroregion II₁ – Dolina Białej Łądeckiej, II₂ – Kotlina Łądeckiej, III₃ – Góry Złote, III₄ – Góry Bialskie, III₅ – Dolina Górnej Białej Łądeckiej)

Rys. 1. Terytorium badań

Źródło: opracowanie własne.

³ *Verteilung der Konfessionen im Deutschen Reich*, 1888, w: *Meyers Konversations Lexikon* www.peter-hug.ch/lexikon/, (15.11.2010).

Dziś na obszarze ziemi kłodzkiej, a tym samym i w Dolinie Białej Łądeckiej – mikroregionie mezoregionu Sudety Wschodnie (rysunek 1) – identyfikuje się wielość budowli sakralnych. Niemal w każdej wsi znajduje się kościół i to niezależnie od wielkości jednostki. Nawet w całkowicie wyludnionych wsiach Wrzosówka czy Karpno istnieją świątynie i wprawdzie sporadycznie, ale odprawiane są nabożeństwa. Faktem bardziej interesującym, a przy tym i skłaniającym do zastanowienia, jest liczba oraz zróżnicowanie rodzajowe drobnych budowli sakralnych. Ten ogrom to z jednej strony osobliwość miejsca, a z drugiej – dowód jakże potężnego i głębokiego zaangażowania w wiarę. Jeśli weźmie się dodatkowo pod uwagę liczbę kapliczek fasadowych umieszczanych głównie na szczycie budynku mieszkalnego oraz treść tablic epitafijnych lokalizowanych na cokołach kamiennych krzyży, to trzeba dojść do wniosku, że budowle są dokumentem pobożności ludowej, którą Radecki⁴ określa jako „taki obszar form wyrazu religijnego, który różni się od oficjalnych norm ustanowionej liturgii Kościoła”.

Podstawowym problemem jest więc pytanie: na ile istniejący zasób, który jest bezsprzecznie ofertą dla turystyki kulturowej, jest także i propozycją dla turystyki religijnej, która – podobnie jak pątnicza – wynika z pobudek religijnych, ale gdzie, według E. Malchrowicz⁵, większe znaczenie nadaje się poznawaniu, a więc zwiedzaniu obiektów czy miejsc kultu religijnego. Turystyka religijna to także i wyjazdy w celu uczestniczenia w ważnych wydarzeniach czy imprezach religijnych posiadających ładunek widowiskowy, takich jak np. misteria Męki Pańskiej czy żywe szopki bożonarodzeniowe.

Problem rozwiązywano poprzez wnikliwą obserwację bezpośrednią obiektów oraz analizę jakościową dotyczącą rodzaju obiektu, stopnia i sposobu zadbania oraz formy zagospodarowania.

1. Charakterystyka postaci drobnych budowli i obiektów sakralnych

Przy tak ogromnej różnorodności występujących postaci przyjmuje się następującą systematyzację rodzajową obiektów.

Sanktuaria i kalwarie

Na terenie objętym postępowaniem analitycznym znajduje się Sanktuarium Matki Bożej Wspomożenia Wiernych w Radochowie wraz z kalwarią na górze Cierniak. Jest to kompleks składający się z kaplicy, w której skromny ołtarz wzbo-

⁴ A. Radecki, *Aspekt pasyjny pobożności ludowej na przykładzie dawnych i współczesnych kalwarii w archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej*, Papieski Wydział Teologiczny, Wrocław 2006, s. 250,

⁵ E. Malchrowicz, *Półwysep Iberyjski – raj dla turystów kulturowych. Przegląd potencjału Hiszpanii i Portugalii dla rozwoju wybranych form turystyki kulturowej*, „Turystyka Kulturowa” 2009, nr 9, s. 3–25.

gacony jest obrazem wizerunku Matki Bożej Wspomożenia Wiernych, oraz z kapliczek, z których każda stanowi kolejną stację Męki Pańskiej.

Obiekt związany jest z osobą Antoniego Wachsmanna (1809–1888) – sołtysa Radochowa⁶. Gdy zapadł on na ciężką ospę i początki ślepoty, złożył ślub, że jeśli Matce Boskiej spodoba się, aby przywrócić mu zdrowie, to wystawi on na szczycie kaplicę ku Jej czci. Wkrótce wyzdrowiał i początkowo na drzewie, a później w wystawionej w 1849 roku drewnianej kaplicy umieścił obraz Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych. Dzisiejsza postać obiektu to efekt powiększenia przez Wachsmanna w roku 1854 uprzedniej kaplicy murowanej. Pielgrzymi zaczęli fundować kamienne stopnie schodów, których obecnie jest 221, a ostatnie cztery pochodzą z roku 2000. W 1879 roku postawiono tu nowy ołtarz wyrzeźbiony przez Franciszka Thamma, a kolejny wizerunek patronki kaplicy malował Wilhelm Reinsch. W roku 1946 obraz wraz z rzeźbami ołtarzowymi i kilkunastoma ludowymi obrazami wotywnymi na szkłe, zaginął.

Wokół kaplicy stoi 13 stacji Drogi Krzyżowej zbudowanych z cegły klinkierowej. We wnękach znajdowały się obrazy namalowane przez W. Reinscha na blasze. Obrazy zniknęły. Współcześnie podczas sukcesywnej renowacji stacji poszczególne sceny Męki Pańskiej wykonywane są w formie płaskorzeźb. Całości kompleksu dopełnia grotę Lourdes i dwie oszklone kapliczki ze św. Antonim Padewskim oraz św. Rochem. Pomiędzy stacją XII a XIII Drogi Krzyżowej stoi wzniesiona w 1995 roku altana ołtarza polowego. Rokrocznie w dniu 15 sierpnia do sanktuarium pielgrzymują wierni, odprawiana jest liturgia i odbywa się procesja. Obiekt jest ogólnie dostępny i praktycznie każdy turysta ma możliwość zwiedzenia czy też nawiedzenia miejsca.

Kolejna kalwaria zbudowana jest we wsi Stara Morawa (zachowana fragmentarycznie), natomiast w Młynowcu znajduje się całkowicie zdewastowana Droga Krzyżowa.

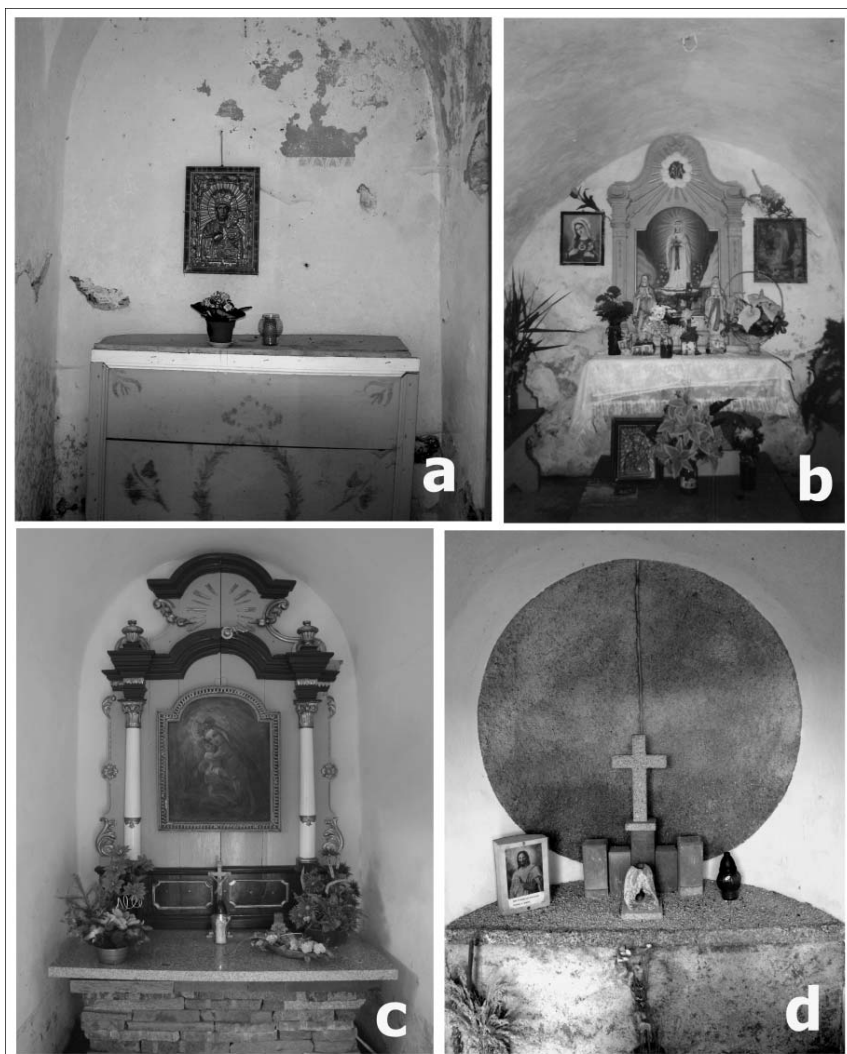
Tylko w Starej Morawie i to przy stacji, przy której zlokalizowana jest kapliczka grotowa z figurą M.B. z Lourdes, odprawiane są, i to tylko okazjonalnie, nabożeństwa.

Kapliczki i pasje

Szczegółowa penetracja terenu uwiadcza, że współcześnie dostępna jest pełna różnorodność rodzajowa kapliczek, wśród których można wymienić: kapliczki domkowe, słupowe, fasadowe i to w formie wnęki oraz skrzynki. Spotyka się także, aczkolwiek bardzo rzadko, kapliczki skrzynkowe montowane na drzewach. Budowle te prezentują cały zakres staranności. Występują bowiem budowle zaniebane, gdzie we wnętrzu (w przypadku kapliczek domkowych) lub we wnękach (gdy chodzi o kapliczki słupowe) istnieje jeszcze, i to niekiedy mocno zniszczone, wyposażenie pochodzące z poprzedniego okresu. Jako przykład można wymienić tu

⁶ W. Ciężkowski, *Lądek Zdrój*, Dolnośląskie Wyd. Edukacyjne, Wrocław 1998, s. 234.

kapliczkę domkową we wsi Stójków (rysunek 2b) czy w Łądku Zdroju (rysunek 2c). W niektórych kapliczkach spotyka się wyłącznie współczesny metalowy krucyfiks lub reprodukcję obrazu. Biorąc pod uwagę motyw i sposób prezentacji niektórych scen rodzajowych przedstawionych na obrazie, sądzi się, że dzieło to pochodzi od imigrantów (m.in. kapliczka we wsi Kąty Bystrzyckie – rysunek 2a.).

a – Kąty Bystrzyckie, b – Stójków, c – Łądek Zdrój, d – Skrzynka

Rys. 2 Wyposażenie wnętrz kapliczek domkowych

Źródło: opracowanie własne.

Są też i kapliczki, które zostały odnowione, wyremontowane. Niekiedy łączono poprzedni styl ze współczesnym wyposażeniem, jak np. w przypadku kapliczki w Łądku Zdroju (rysunek 2c). Niekiedy wprowadza się odmienny, całkiem nowy i o znaczeniu symbolicznym, styl wnętrza, jak np. w kapliczce domkowej we wsi Skrzynka (rysunek 2d). Jeśli chodzi o tę właśnie kapliczkę, to zaznacza się, że we wnętrzu zawarto sygnaturkę o autorze oraz osobach, dzięki którym prowadzono renowację oraz – co wymaga specjalnego zaznaczenia – wmurowano płytę nagrobną autora i jego małżonki. Jest to niewątpliwie interesujący akcent, który wraz z urokliwym ołtarzem posiada nie tylko kulturowy, ale i religijny ładunek (rysunek 3).

Rys. 3. Elementy uzupełniające wyposażenie kapliczki domkowej we wsi Skrzynka
Źródło: opracowanie własne.

Obiekty figuralne

Z pewnością najważniejszym obiektem jest figura Trójcy Świętej dzieła Michała Klahra, miejscowego rzeźbiarza tworzącego w Łądku Zdroju, którego figury świętych wykonane w drewnie spotkać można w kościołach regionu. Figura została umieszczona na rynku łądeckim jako wotum w podzięk za ochronę przed powodzią. W identycznej intencji wzniesiona została w wsi Bolesławów figura św. Ksawerego.

Znaczącym świadectwem wiary w ochronę przed klęską powodzi jest mnogość występowania figur św. Jana Nepomucena. Niewątpliwie najważniejszą, a przy tym wskazywaną w wielu publikacjach o charakterze popularnym, jest figura św. Jana Nepomucena na Moście Jana w Łądku Zdroju.

Jednym z wyrazów głębokiego zaangażowania w religię katolicką są zlokalizowane w Łądku Zdroju figury maryjne osadzone na kolumnach.

Pasje

Za typową dla regionu uznaje się formę krzyża drewnianego z namalowaną na blasze figurą Chrystusa oraz relatywnie niewielkie budowle, gdzie na cokole umieszczono kamienny krzyż z przymocowaną metalową figurą ukrzyżowanego Chrystusa. W cokół wmontowana była tablica inskrypcyjna z sentencją. Trudno doszukiwać się przyczyn, ale niestety w wielu przypadkach tablice lub/i figury zostały albo uszkodzone, albo zniszczone i dziś już nie istnieją.

Inne obiekty sakralne

Oprócz charakteryzowanych, a przy tym przewodnich obiektów o charakterze religijnym, we wsi Bolesławów znajduje się zadbany zespół figur kamiennych, tzw. „Ogrójec”. Nietrudno tu rozpoznać chociażby postać drzemiącego św. Piotra oraz modlącego się Chrystusa (rysunek 4).

Rys. 4. Kompleks figur o nazwie „Ogrójec” we wsi Bolesławów

Źródło: opracowanie własne.

Obiektem, który trudno zakwalifikować do stosowanej systematyzacji, a posiadającym z pewnością kulturowe, a przy tym i religijne znaczenie, jest zlokalizo-

wany we wsi Wójtówka obelisk z symbolem krzyża i inskrypcją poświęconą dwom braciom Förster, którzy zaginęli w trakcie I wojny światowej. Innym elementem o charakterze *in memoriam* jest umieszczona w ścianie tutejszego kościoła płyta epitafijna poświęcona pamięci innych mieszkańców miejscowości, którzy nie wrócili z frontów I wojny światowej.

Podsumowanie

Współcześnie praktycznie nie można dociec, jaki był motyw wznoszenia istniejących do dnia dzisiejszego drobnych budowli sakralnych. Jeśli zaś chodzi o współcześnie wybudowane obiekty tego typu, m.in. kapliczkę grotową w pobliżu kościoła parafialnego w Łądku Zdroju czy wybudowaną także w tym mieście kapliczkę z figurą M.B z Lourdes upamiętniającą katastrofalną powódź z 1997 roku, to z pewnością nie są one wyrazem tylko pragmatyzmu w zamiarze ciągłości, ale mają określone podłoże o charakterze religijnym. Podobne, jeśli nie identyczne, pobudki kierowały zespołem inicjującym gruntowną renowację kapliczki słupowej w Łądku Zdroju przy ul. Wiejskiej. Podczas prac remontowych okazało się, że pod namalowanym na blasze obrazem M.B. z Dzieciątkiem znajdował się obraz o identycznej treści, lecz namalowany na drewnie i z intencją na rewersie (rysunek 5). Dzisiejsza postać to kopia współczesna, zaś pierwotną wersję przekazano do tutejszego kościoła parafialnego.

Rys. 5. Rewers wersji pierwotnej obrazu kapliczki słupowej w Łądku Zdroju
Źródło: opracowanie własne.

Występują także i inne obiekty o charakterze sakralnym, jednak ich formuła nie jest nawet zadomowiona w tutejszym regionie. Są to formy, które posiadają charakter ludowy, ale nie kojarzą się z którymkolwiek regionem kraju. Praktycznie można je spotkać na różnych jarmarkach czy też w punktach pamiątkarskich.

Istniejący i tylko przekrojowo przedstawiony zasób obiektów sakralnych to potężny kapitał. Niestety, część tego potencjału jest zubożona. Czy zniknięcie poprzednich motywów dekorujących wnęki czy wnętrza było zamierzonym działaniem, czy też wynikało z innych pobudek – trudno w tym miejscu dyskutować. Ważne jest to, że obiekty te istnieją i stanowią podstawę dla rozwoju nie tylko turystyki *stricto* kulturowej, ale i religijnej, a nawet i pątniczej. Większość zasobu jest pielęgnowana i nieważny jest styl zadbania, gdyż jest to efekt poczucia estetyki osób dbających, ale fakt, że obiekty te nadal dzięki tej opiece istnieją, stanowią specyficzny wyróżnik regionu. Tym samym stają się one także markerem szczególnego produktu turystycznego⁷.

Analizy wskazują, że jest możliwość, a winna być konieczność, aby i tego typu warstwa była składową turystyki wypoczynkowej, głównej formy aktywizacji i rozwoju terenu. Niezbędna jest przy tym stosowna infrastruktura, która umożliwi zwiedzanie.

DEVELOPMENT POTENTIALITIES OF THE RELIGIOUS TOURISM IN THE EASTERN SUDETEN MOUNTAINS

Summary

In the Kłodzko region with characteristic phenomenon of period 1945–47, there was a disagreement among the hitherto regional culture and diversified, represented by settlers cultural environment. The only element of the financial aspect of the formed historically culture, there is a construction. There are examples of the peculiar regional style. The only keystone within the scope of the immaterial sphere of the past tense with current is a religion. Tracks of the past commitment on the faith are sacred buildings existing to this day. Small sacred buildings are a special expression, being a certificate of the folk piety simultaneously. Genre variety of the building (chapels, passions, calvaries and sanctuaries and figurative objects), quantity of elements in every town, the form characteristic of the region of the building and the state of taking care, it is an enormous

⁷ J. Oleszek, K. Kolanko, *Wyraz duchowy środowiska kulturowego markerem produktu turystycznego Doliny Białej Łądeckiej*, w: *Marka wiejskiego produktu turystycznego*, red. P. Paluch, Wyd. Akademii Morskiej w Gdyni, Gdynia 2009, s. 209–213.

potential for the development of tourism not only cultural or religious, but also pilgrim's one.

It is thought that omitting indicated forms as the additional incentive of the activation and the development of area would be a severe error.

However elements of the infrastructure are missing, therefore a possibility of the knowledge acquisition and material and spiritual reinforcements at uniting with the object of the worship during touring is lacking.

Translated by Bartosz Oleszek